

Analyzing the concept of national identity and its components in tenth grade history book.

Zahra Esmi Joshghani*

PhD in Sociology

(Received: 22 February, 2023; Accepted:17 March, 2023)

Abstract

Identity as an element of identification and Consolidator plays a significant role in individual and collective actions at the micro and macro level. because it is known as the birth certificate and authenticity of the people of a land throughout history. In this research, based on the opinions of various experts, we seek to define national identity and examine its components. The method of research is library and documents, and the basis of the work is the analysis and investigation of the concept of national identity and its components in the tenth grade history book. According to the findings of the research, the most important components of identity in the history book are: Cultural heritage, beliefs and beliefs, family, festivals and ceremonies, education and science, lifestyle, livelihood, handicrafts, art and architecture are historical buildings. In fact, the components of identity are a reflection of the structure and internal conditions of society and relationships and interactions with the outside world. The results of the book review show that the information in the book is mostly historiographical and narrative and it only increases students' historical knowledge and reservations and historical, political, geographical and religious dimensions of national identity have been discussed more than social, cultural, linguistic-literary dimensions. Due to the importance of the concept of identity, it is necessary due to the importance of the concept of identity, it is necessary content of history books should focus more concretely and objectively on myths and historical figures as well as historical events to provide the young generation with familiarity and awareness with historical patterns and also that positive and negative events evoke and strengthen both the state of learning lessons and the feeling of pride and belonging and ultimately national unity for the young generation.

Keywords: national identity, history, authenticity, national unity.

* Corresponding Author, Email: z.esmi@cfu.ac.ir

DOR: [20.1001.1.28211014.1401.3.4.6.0](https://doi.org/10.28211/1014.1401.3.4.6.0)

واکاوی مفهوم هویت ملی و مولفه‌های آن در کتاب تاریخ پایه دهم

زهرا اسمی جوشقانی*

دکتری جامعه‌شناسی

(تاریخ دریافت: ۳ اسفند ۱۴۰۱؛ تاریخ پذیرش: ۲۶ اسفند ۱۴۰۱)

چکیده

هویت به عنوان عنصر تشخیص بخش و انسجام بخش نقش بسزایی در کنش‌های فردی و جمعی در سطح خرد و کلان دارد زیرا به عنوان شناسنامه و اصالت مردم یک سرزمین در طول تاریخ شناخته می‌شود. در این تحقیق بر اساس نظرات صاحب‌نظران مختلف به دنبال تعریف هویت ملی و بررسی مولفه‌های آن هستیم. روش تحقیق کتابخانه‌ای و اسنادی است و مبنای کار تحلیل و بررسی مفهوم هویت ملی و مولفه‌های آن در کتاب تاریخ پایه دهم است. بر اساس یافته‌های تحقیق مهمترین مولفه‌های هویت در کتاب تاریخ عبارتند از: میراث فرهنگی، باورها و اعتقادات، خانواده، جشن‌ها و مراسم‌ها، آموزش و علم، سبک زندگی، شیوه معیشتی، صنایع دستی، هنر و معماری، ابنیه تاریخی است. در واقع مولفه‌های هویت بازتابی از ساختار و شرایط درونی جامعه و روابط و تعاملات با دنیای خارج است و حالت پویا و سیالی دارد و قابلیت تغییر پذیری را دارد. نتایج بررسی کتاب نشان می‌دهد اطلاعات کتاب بیشتر حالت تاریخی نگاری و روایتی دارد و صرفاً دانش تاریخی و محفوظات دانش آموزان را افزایش می‌دهد و به ابعاد تاریخی، سیاسی، جغرافیایی و مذهبی هویت ملی بیشتر از ابعاد اجتماعی، فرهنگی، زبانی - ادبی پرداخته شده است. با توجه به اهمیت مفهوم هویت لازم است محتوی کتاب‌های تاریخ به صورت ملموس‌تر و عینی‌تر اسطوره‌ها و شخصیت‌های تاریخی و همچنین رویدادهای تاریخی را مورد توجه قرار دهند تا هم زمینه‌آشنایی و آگاهی نسل جوان با الگوهای تاریخی فراهم شود و هم اینکه رویدادهای مثبت و منفی هم حالت عبرت‌آموزی و هم احساس تفاخر و تعلق و در نهایت وحدت ملی را برای نسل جوان تداعی و تقویت کند.

کلید واژه‌ها: هویت ملی، تاریخ، اصالت، وحدت ملی.

مقدمه

در تاریخ حیات بشر، شاخصه هویت جمعی عامل مهم همبستگی عمومی در جوامع بشری بوده است. هویت ملی بالاترین و بیرونی ترین لایه هویت جمعی در عصر دولت ملت، تحت تأثیر عوامل گوناگون تکوین و تغییر یافته است. در طی زندگی انسان، عوامل متعددی مانند خانواده، دوستان، مدرسه، دانشگاه و به ویژه رسانه های گروهی از عوامل مهم جامعه پذیری هستند. هویت ملی در چارچوب نظام اجتماعی از طریق نهادهای عمده جامعه پذیری مانند خانواده، همسالان، مدرسه و رسانه ها و با Barrett, 2007: 84 (۸۷) تکیه بر توانایی های شناختی شکل می گیرد و گسترش می یابد.

هویت دغدغه دیرین بشر است و تاریخی به درازای تاریخ بشر داشته و در حقیقت پاسخ به پرسش بنیادین بشر به کیستی و چیستی خویش است که از دو منظر اساسی وجود شباهت با درون گروه و تفاوت با برون گروه به فرد نگر بسته و بر این ویژگی ها اصرار می ورزد. به مسئله هویت می توان از منظر و رویکردهای مختلف نگریست که یکی از آنها منظر تاریخی است. اگر هویت از منظر تاریخی به عنوان پدیده ای سیاسی و اجتماعی در نظر گرفته شود می توان گفت که بحث در حوزه هویت ملی از هنگام پدید آمدن ملت به معنای امروزی آن شکل گرفته است. عواملی چند در شکل گیری هویت درباره واحدهای فرا قومی و تامین ملت موثر واقع شدند که از آن جمله اند: تشکیل نهاد سیاسی امپراتوری که با تجمیع اقوام و طوایف گوناگون، یک واحد سیاسی، نظامی و اقتصادی را با هویت سیاسی مشترک تشکیل می دادند و نیز زبان و ادبیات مشترک میان اقوام و طوایف که مبنای شکل گیری یک فرهنگ مشترک قرار می گرفت. در دوران جدید، نخستین گام مهم در راه تشکیل ملت در اروپا تحول از "همبستگی خونی" به "همبستگی فرا طایفه ای" در اجتماعات شهری قرون وسطایی بود. در واقع با پیدایش مفهوم شهروندی و حقوق و تکالیف شهروندی بود که مفهوم جامعه مدنی و ملت (هویت ملی) در مقابل دولت به عنوان یک ساخت مستقل تحقق یافت (قنبری برزیان و جعفرزاده پور، ۱۳۹۰: ۵-۴).

هویت ملی بزرگترین سرمایه ملی یک ملت در طول تاریخ است که به عنوان شناسنامه و اصالت یک ملت انسان ها را در طول دورهای مختلف تاریخی به هم پیوند می دهد و از نسلی به نسل دیگر منتقل می شود و از یک سو مبنای کنش جمعی و انسجام

افراد یک کشور و از سوی دیگر وجه تمایز یک ملت از سایر ملل محسوب می شود. بحث هویت در کشور ایران به دلیل تنوع

اقوام با فرهنگ‌های متفاوت اهمیت دو چندان‌ی پیدا می‌کند زیرا مبنای وحدت و پیوند ملی است و کوچک‌ترین بی‌توجهی و اهمال می‌تواند تبعات و چالش‌های سنگینی به همراه داشته باشد و کشور با مخاطرات ملی و بین‌المللی در زمینه هویت ملی و وحدت ملی روبرو خواهد شد. به همین منظور در این تحقیق به دنبال بررسی مفهوم هویت ملی و مولفه های آن در کتاب تاریخ پایه دهم هستیم تا مشخص شود که تا چه اندازه به مبحث هویت ملی در این کتاب پرداخته شده است و با توجه به چالش‌ها و بحران‌های هویتی نسل جدید، کتاب تاریخ تا چه اندازه توانسته است در تقویت هویت ملی و احساس تفاخر و تعهد ملی نقش داشته باشد و چه اقدامات و راهکارهایی بر مبنای تاریخ و فرهنگ بومی و ملی می‌توان با استفاده از کتاب تاریخ برای تقویت هویت ملی و پایبندی نوجوانان و جوانان به فرهنگ و تاریخ کشور در نظر گرفت.

تعریف هویت

یعنی "مشابه و یکسان" ریشه می‌گیرد. Idem. که از Identitas) ریشه در زبان لاتین دارد و از Identity (هویت این واژه در یک معنا به ویژگی یکتایی و فردیت، یعنی تفاوت‌های اساسی که یک شخص را از همه کسان دیگر به واسطه هویت "خودش" متمایز می‌کند، اشاره دارد و در معنای دیگر به ویژگی همسانی که در آن اشخاص می‌توانند به هم پیوسته باشند و یا از طریق گروه یا مقولات بر اساس صورت مشترک برجسته‌ای، نظیر ویژگی‌های قومی و ... به دیگران ببیوندند، دلالت دارد. (دیلمقانی و قاسمی ترکی، ۱۳۹۷: ۲۰)

هویت ملی یا هویت جامعه‌ای عالی‌ترین سطح هویت جمعی در داخل کشور و هم‌زاد ملت به معنای امروزی آن است. هویت ملی احساس تعلق و تعهد به اجتماع ملی است. هویت ملی مجموعه گرایش‌ها و نگرش‌های تشخیص‌بخش و وحدت‌بخش در سطح کشور در حکم یک واحد سیاسی است. هویت ملی مجموعه شاخص‌های مادی، زیستی، فرهنگی، و روانی شامل مجموعه سنن، آداب، قوانین، عقاید، اندیشه‌ها، ارزش‌ها، نمادها، فناوری‌ها، اشیاء و ابزارهاست که سبب همبستگی درونی جوامع و تمایز آن از جوامع دیگر می‌شود و روابط اشخاص حقیقی و حقوقی با یکدیگر و حقوق و تکالیف‌شان را تعریف و تعیین می‌کند (قربان زاده سوار و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۲).

پیشینه تحقیق

محمد عبدالمهدی در پژوهشی با عنوان هویت جمعی، دینامیسم و مکانیسم تحول آن در ایران به طرح این پرسش پرداخته است که هویت جمعی در جامعه ایران چیست؟ یعنی مردم ایران خود را در درجه اول، متعلق و منتسب به کدام واحد جمعی می‌دانند و خود را با کدام ((ما)) تعریف می‌کنند؟ برای پاسخ به این سوال، محقق به بررسی داده‌های حاصل از یک تحقیق تجربی بر روی نمونه‌هایی از سه نظام اجتماعی، عشایری، روستایی و شهری پرداخته و به نتایج زیر دست یافته است:

- در جامعه ایلی، ۷۳٪ از روسای خانواده‌ها دارای هویت خانوادگی و خویشاوندی و ۲۷٪ دارای هویت هم ملی و هم قومی هستند. در جامعه روستایی، ۱۴٪ افراد مورد بررسی دارای هویت جمعی در سطح خویشاوندی، ۶۳٪ هم روستایی و ۲۳٪ هم شهری هستند.

- در جامعه شهری، هویت اجتماعی ۱۳٪ از افراد در سطح هم خویشاوندی، ۱۰٪ هم طایفه، ۳۱٪ هم قوم، ۱۳٪ هم شهری، ۱۳٪ هم مذهب، ۱۳٪ هم کشور یا هم میهن و ۳٪ هم نوع می‌باشد.

- به طور کلی، همه خانوارهای مورد بررسی در جامعه عشایری، ۸۰٪ خانواده‌ها در جامعه روستایی و بیش از ۵۰٪ خانواده‌ها در جامعه شهری دارای هویت های کوچک و خاص گرایانه می‌باشند.

در مجموع:

۱- سطح هویت جمعی در جامعه ایران بسیار نازل، کوچک و خاص گرایانه است.

۲- هویت جمعی عام در سطح کشور، یعنی هویت جامعه‌ای یا ملی-مذهبی در جوامع ایلی و روستایی بسیار ضعیف است. چنین به نظر می‌رسد که افراد، پایبند ارزش‌ها و هنجارهای خاص گرایانه فامیلی و قومی خود هستند و در فعالیت‌های روزمره مصالح و منافع قومی و فامیلی را بر مصالح و منافع عام و مصالح ملی ترجیح می‌دهند.

افسر رزازی‌فر در پژوهشی با عنوان بررسی مفهوم هویت جمعی و جایگاه هویت ملی در شهر مشهد با تأکید بر تأثیر دو عامل عام‌گرایی و عدالت توزیعی بر هویت جامعه‌ای، ابعاد چهارگانه هویت، شامل ارزش‌های ملی، ارزش‌های دینی، ارزش‌های جامعه‌ای و ارزش‌های انسانی را در دو سطح عاطفه تعمیم یافته و تعهد تعمیم یافته بررسی کرده است. جامعه آماری تحقیق، ساکنین ۱۸ سال به بالای مناطق دهگانه شهرداری مشهد هستند که از میان آنها ۳۰۰ نفر با استفاده از روش سهمیه‌ای به عنوان جمعیت نمونه انتخاب شده‌اند. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه با طیف لیکرت بوده است. یافته‌های اصلی تحقیق عبارتند از: از بین عناصر چهارگانه هویت، ارزش‌های جامعه بیشترین و ارزش‌های ملی کمترین نمره را دارند و البته تفاوت چندان بی‌میانگین ارزش‌های چهارگانه وجود ندارد. همچنین تعلق خاطر به ارزش‌های ملی بیش از ارزش‌های دینی است. بین ابعاد چهارگانه هویت ملی، عام‌گرایی و عدالت توزیعی رابطه وجود دارد. میزان پایبندی عملی کمتر از میزان هویت جمعی است. میانگین کلی هویت ملی در مشهد ۷۴/۴۳، میانگین نظری (عاطفه تعمیم یافته) ۷۴/۵۴ و میانگین پایبندی عملی (تعهد تعمیم یافته) ۷۰/۵۶ می‌باشد. در خصوص متغیرهای مستقل تحقیق، عام‌گرایی دارای میانگین ۷۱/۶۸ و عدالت توزیعی ۴۸/۸۱ می‌باشد که بیانگر ضعف احساس عدالت توزیعی میان پاسخ‌گویان است.

حبیب احمدلو و عماد افروغ در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه میزان هویت ملی و هویت قومی در بین جوانان تبریز درصدد پاسخ‌گویی به این سوالات هستند:

۱- میزان گرایش به هویت قومی در بین جوانان ترک چقدر است؟

۲- میزان گرایش به هویت ملی در بین آنها چقدر است؟

۳- آیا بین میزان هویت قومی و میزان هویت ملی جوانان رابطه ای وجود دارد؟

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که افراد دارای هویت‌های گوناگونی هستند و این هویت‌ها لزوماً در مقابل همدیگر قرار نمی‌گیرند. افراد از هویت‌های گوناگون خود به عنوان بسته های اطلاعاتی استفاده کرده و در موقعیت‌های کنشی مقتضی از آنها سود می‌جویند. هویت ملی و هویت قومی نیز دو نوع هویت جمعی هستند که افراد در طی اجتماعی شدن، آنها را درونی کرده و جزئی از شخصیت خود را می‌سازند و از آنان در موقعیت‌های مقتضی استفاده می‌کنند. بنابراین آنها تناقضی بین این دو نوع هویت درک نمی‌کنند.

خدایار و فتحی در پژوهشی تحت عنوان هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش مورد مطالعه: دوره متوسطه با تحلیل و بررسی شانزده جلد از کتاب‌های درسی تاریخ، جامعه‌شناسی، زبان و ادبیات فارسی رشته‌های علوم تجربی، علوم انسانی و ریاضی و فیزیک در مقطع متوسطه، به دنبال بررسی انعکاس مؤلفه‌های هویت ملی ایران و شاخصه‌های آن، جهان‌ایرانی و تبیین مفهوم نظری هویت در این آثار هستند. این مصادیق و عناصر شامل چهار عنصر اصلی فرهنگ، دین و مذهب، تاریخ و قلمرو سیاسی جغرافیایی است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفان کتاب‌های درسی و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش در انعکاس مفاهیم و مصادیق هویت ساز و بحث نظری هویت در کتاب‌های یادشده عملکرد مناسبی داشته‌اند؛ اما در حوزه تمدن ایرانی عملکرد آنها نسبتاً ضعیف است.

ادیب منش و پروانه در پژوهشی با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه علوم پایه از منظر ترسیم هویت دینی از سال ۵۸ تا ۹۲ ه.ش به دنبال پاسخ به این سؤال بوده‌اند: آیا کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه رشته‌های علوم پایه از سال ۵۸ تا ۹۲ ه.ش در شکل دهی هویت دینی، مذهبی و انقلابی در دانش‌آموزان موفق بوده‌اند؟ روش پژوهش، اسنادی و مبتنی بر تحلیل محتواست. جامعه‌ی آماری پژوهش شامل کلیه کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه رشته علوم پایه از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۲ ه.ش، تألیف دفتر برنامه‌ریزی و کتب درسی وزارت آموزش و پرورش است. و از میان آن‌ها تعداد ۹ عنوان کتاب درسی تاریخ که به لحاظ محتوایی تکراری نبودند، به عنوان حجم نمونه انتخاب و مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. برای گردآوری اطلاعات از فهرست و ارسای (چک لیست) سنجش مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی استفاده شده است. یافته‌های این پژوهش حاکی از این است که: کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه بعد از انقلاب اسلامی در شکل دهی و انتقال مفاهیم هویت دینی، مذهبی و انقلابی سهم زیادی داشته‌اند. و توانسته‌اند ویژگی‌ها، بایدها و نبایدهای دینی، عقاید و هویت اسلامی- انقلابی را در لابه‌لای مطالب خویش، به دانش‌آموزان انتقال دهند و در جهت درونی‌سازی آن‌ها مؤثر عمل کنند.

صالحی عمران و شکیبائیان در پژوهشی به بررسی شکل‌گیری هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۸۲-۱۳۸۱ با استفاده از روش تحلیلی محتوا پرداخته‌اند. در این پژوهش ۵۱۲ درس، ۳۱۹۹ صفحه و ۳۳۳۲ تصویر، در چهار مقوله ارزش‌های هویت ملی، ارزش‌های هویت مذهبی، ارزش‌های هویت انقلابی و سایر مقوله‌هایی که محقق با تعریف خود تعیین کرده است، مورد تحلیل قرار گرفت. نتایج این پژوهش نشان داد که در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی سال ۱۳۸۲-۱۳۸۱ کم‌رنگ‌ترین ارزش‌ها، ارزش‌های ملی است و با توجه به این نتایج محتوای کتاب‌های مذکور نمی‌تواند نقش موثری در شکل‌گیری و رشد همه‌جانبه فردی و اجتماعی آموزش‌یافتگان داشته باشد.

خسروانینان در پژوهشی با عنوان ترسیم هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه از سال ۱۳۸۶-۱۳۴۳ میزان هویت ایرانی را در کتاب‌های درسی تاریخ بررسی کرده است و به این نتایج دست یافته است که در کتاب‌های درسی تاریخ اواخر دوره پهلوی دوم بیشترین تأکید بر آموزش مفهوم هویت ایرانی قرار گرفته و شاخص‌های مرتبط با مؤلفه‌های هویت ایرانی از توجه و اهمیت بیشتری برخوردار است. اما در کتاب‌های درسی تاریخ دوره استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران، تأکید بیشتر بر هویت دینی (جنبه اسلامی بودن هویت ملی) است و شاخص‌های مرتبط با مؤلفه‌های هویت دینی از توجه و اهمیت بیشتری برخوردار هستند.

مارینو^۱ در پژوهشی با عنوان تحلیل محتوا و رویکردهای توالی تاریخ (زمان نگاری) کتاب‌های تاریخ جهان دبیرستان به این نتیجه رسید که این کتاب‌ها مورد علاقه نیستند و از جنبه‌های گوناگون مانند زبان و بیان و حتی نحوه ارائه معلمان تا تأثیر نامناسبی که آن‌ها بر شکل دادن و تعریف برنامه درسی اعمال می‌کنند مورد انتقاد قرار گرفته‌اند. این مقاله به طور دقیق‌تری به کتاب‌های درسی تاریخ جهان می‌پردازد و به طور خاص بر نحوه سازماندهی و ارائه موضوع تاریخ جهان توسط این متون تمرکز می‌کند. به عنوان مثال، معمولاً گفته می‌شود که این متون بیش از حد اروپا محور هستند و اکثر پوشش آن‌ها به سمت تاریخ اروپا متمایل است.

لهم حقیقی درباره هویت ملی در بین جوانان حومه شهر ملبورن استرالیا انجام داده است و دریافت که تلاش دولت در حمایت از گروه‌های قومی مهاجر و همچنین نقش والدین در انتقال ارزش‌های فرهنگی ملی استرالیا، تأثیر مثبتی در تقویت هویت ملی جوانان مورد مطالعه داشته است.

1) Marino

1) Lohm

کورس^۲ در پژوهشی با عنوان وحدت و هویت ملی در کتاب‌های درسی کیسواحیلی (Kiswahil) برای دانش‌آموزان دبیرستانی در کنیا: یک تحلیل محتوا^۱ نشان داد از آنجایی که کنیا کشوری چند قومیتی است که سابقه تاریخی آن به راحتی روایت مشترکی برای متحد کردن ملت ارائه نمی‌دهد. برای جبران فقدان یک روایت ملی، کتاب‌های درسی مضامین و ایدئولوژی‌های ملی خاصی مانند «سوسیالیسم آفریقایی» و «صلح، عشق و اتحاد» را از طریق ژانرهای مختلف کیسواحیلی تبلیغ و ترویج می‌کنند. تصمیم کنیا برای استفاده از کیسواحیلی به عنوان زبان ملی بلافاصله پس از استقلال به دلیل نیاز به تقویت هویت و وحدت ملی بود زیرا زبان ارتباطات بین قومی است. در این پژوهش محتوای ۱۲ کتاب درسی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. یافته‌ها لزوم تغییر و بهبود محتوای کتاب‌های درسی را از نظر ارزش‌های توسعه‌شهروندی، تقویت احساس هویت ملی و وحدت ملی مورد نیاز برای توسعه ملی نشان می‌دهد.

آدا چای^۳ در تحقیقی با عنوان کتاب‌های تاریخ و ساخت هویت ملی در برمه با تحلیل محتوای کتاب‌های تاریخ پایه ششم تا هشتم به این نتیجه دست یافته است که رهبران سیاسی اغلب از سیستم‌های آموزشی دولتی به عنوان ابزاری برای ملت‌سازی استفاده می‌کنند. به گونه‌ای که با بلندمدت آن‌ها سازگار باشد کتاب‌های درسی در برمه ارزش‌های سیاسی و اجتماعی را بررسی می‌کنند که دولت برمه برای آن تلاش می‌کند. فورست^۱ و برت^۲ هویت ملی را نظام روان‌شناختی پیچیده‌ای می‌دانند که مؤلفه‌های شناختی و عاطفی گوناگونی دارد. در بعد شناختی، هویت ملی بر آگاهی فرد از عضویت خود در گروه ملی، باورهایی درباره ویژگی‌های نوعی اعضای گروه ملی و برون‌گروه‌های برجسته و دانش در خصوص میهن مانند علائم، نمادها، آداب و رسوم و سنت‌ها تأکید می‌ورزند؛ آن‌ها در بعد عاطفی هویت ملی بر احساس تعلق فرد به گروه ملی، وابستگی هیجانی به میهن، احساسات متمایز نسبت به اعضای گروه ملی در مقابل برون‌گروه‌ها و هیجانات اجتماعی متنوع نظیر غرور ملی اشاره می‌کنند.

مبانی نظری

هنری تاجفل^۲ هویت را با عضویت گروهی پیوند می‌زند و عضویت گروهی را متشکل از سه عنصر می‌داند: عنصر شناختی (آگاهی از اینکه فرد به یک گروه تعلق دارد)، عنصر ارزشی (فرض‌هایی در مورد پیامدهای ارزشی مثبت و منفی عضویت گروهی) و عنصر احساسی (احساسات نسبت به گروه و نسبت به

^۲) Koross

^۳) Ada Chai

^۱) Forrest & Barrett

^۲) Henri Tajfel

افراد دیگری که رابطه خاص با آن گروه دارند). بر این اساس هویت عبارتست از: آن بخش از برداشت‌های یک فرد از خود که از آگاهی او نسبت به عضویت در گروه‌های اجتماعی، همراه با اهمیت ارزشی آن عضویت سرچشمه می‌گیرد. اساس نظریه وی، توجه به جنبه‌هایی از هویت است که از عضویت گروهی ناشی می‌شود. تاجفل معتقد است که افراد برای اثبات برتری گروه خودشان به مقایسه گروه خودی با دیگر گروه‌ها می‌پردازند و با این کار ارزش گروه خودشان را در رابطه با گروه‌های شبیه نشان می‌دهند و به یک مقایسه بین گروهی دست می‌زنند. وی این فرایند را که افراد خودشان، درون گروه را از برون گروه جدا می‌کنند، مقوله بندی اجتماعی می‌نامد. هویت در یکی از همین فرایندهای درونی کردن مقوله بندی‌های اجتماعی پدید می‌آید. هویت اجتماعی ثابت نبوده بلکه وابسته به مشارکت درون گروهی تغییر می‌یابد. تئوری هویت اجتماعی تاجفل در شکل‌گیری هویت درون گروهی چهار فرآیند را بر می‌شمرد که عبارتند از: طبقه بندی اجتماعی، آگاهی از هویت اجتماعی، مقایسه اجتماعی و تمایز اجتماعی. (دوران، ۱۳۸۵: ۱۱۳-۱۱۲)

نوربرت الیاس^۱ نخستین بار نشان داد که شکل ارائه یا نشان دادن خود در زندگی روزمره از طریق روند تاریخی شکل می‌گیرد و تغییر می‌یابد. بعد تاریخی هویت ملی عبارت است از آگاهی مشترک افراد یک جامعه از گذشته تاریخی و احساس دلبستگی به آن و احساس هویت تاریخی و "هم‌تاریخ‌پنداری" پیوند دهنده نسل‌های مختلف به یکدیگر که مانع جدا شدن یک نسل از تاریخش می‌شود. زیرا هر جامعه‌ای با هویت تاریخی خود تعریف و ترسیم می‌شود. هویت تاریخی را می‌توان آگاهی و دانش نسبت به پیشینه تاریخی و احساس تعلق خاطر و دلبستگی بدان دانست. این تعریف دربرگیرنده ۳ بعد است؛

۱- دانش تاریخی، به معنای آگاهی از مهم‌ترین حوادث و شخصیت‌های تاریخی

۲- تعلق خاطر تاریخی، به معنای وجود احساسات و عواطف مثبت و منفی نسبت به حوادث و وقایع و شخصیت‌های مثبت و منفی که نتیجه آن برخورد مثبت و افتخار آمیز با آن یا موفق دانستن فعالیت‌ها و اقدامات شخصیت‌های موثر و مثبت در تاریخ کشور و احساس غرور یا ناراحتی و سرافکندگی و تحقیر شدن است.

۳- اهتمام تاریخی، به معنای میزان اهمیت دادن به تاریخ در مقایسه با سایر موارد مهم است (حاجیان، ۱۳۷۹: ۲۰۲-۲۰۱).

1) Norbert Elias

ریچارد جنکینز^۲ هویت را شامل سه سطح فردی، جمعی، اجتماعی و ملی دانسته که در این میان هویت ملی به تعبیری فراگیرتر، بالاترین و مشروع ترین سطح هویت است. وی هویت فردی را از هویت اجتماعی متمایز ندانسته و گفته است افراد در جامعه ساخته می‌شوند. هویت ملی دایر بر واحد مستقل سیاسی‌ای به نام کشور است و بر این اساس همه افرادی که دارای تابعیت کشوری باشند، هویت ملی مربوط به آن کشور را دارند. به نظر وی فرایندی بودن هویت اهمیت بسزایی دارد و نشان می‌دهد که یک هویت به مثابه یک فرآیند می‌تواند دچار کاستی یا فراوانی شده و در دوره‌هایی کم رنگ یا پر رنگ گردد (عسگری و همکاران، ۱۴۰۱، ۱۰۵-۱۰۴).

از نظر وی آنچه یک گروه انسانی را هویت می‌بخشد شباهتی است که باعث تفاوت آنها از گروه‌های دیگر می‌شود. شباهت و تفاوت معناهایی هستند که افراد آنها را می‌سازند. فرهنگ جوامع بشری فرایند تفاوت و شباهت را عینیت می‌بخشد. ابزارهای فرهنگی هویت‌ساز، باعث شکل‌گیری مقوله‌های هویتی در بین جوامع بشری می‌شوند. زبان، مذهب، پوشاک، علایق زیباییشناختی، تفریحات و سرگرمی، ورزش، تغذیه و... مواردی فرهنگی هستند که برای زندگی هر گروهی ایجاد معنا می‌کنند و باعث شباهت درون گروهی و تفاوت از برون گروه می‌شود. بر این اساس، یک گروه و یا حتی یک فرد می‌تواند در موقعیت‌های گوناگون هویت‌های متعددی برای خود بسازد و خود را بدان‌ها متعلق بدانند. «اصولاً زندگی اجتماعی بدون وجود راهی برای دانستن این‌که دیگران کیستند و بدون نوعی درک از این‌که خود ما کیستیم غیرقابل تصور است» . آگاهی به وجود «خود» و پی بردن به کیستی و هویت خود از خلال ارتباط با دیگر جوامع و مردمان دیگر بوجود می‌آید. بنابراین خودآگاهی درباره هویت اجتماعی یعنی این‌که معنای انسان بودن چیست، معنای انسان از نوع خاصی بودن چیست، فرد بودن به چه معنا است، و این‌که آیا آدمیان همان هستند که جلوه می‌کنند. معنای هویت‌های اجتماعی در شرایط جهانی و به قول فریدمن در پروسه جهانی دارای شباهت در عین تفاوت هستند. همه ما، تا اندازه‌ای، تحت یک نظام شکوفای جهانی اطلاعات تجارت و حمل و نقل سریع، زندگی می‌کنیم که در آن شباهت‌های جهانی به همان اندازه تفاوت‌های محلی واضح است (جنکینز، ۱۳۹۹: ۳۵-۳۳).

در خصوص ابعاد و مولفه‌های هویت ملی نظریات گوناگونی از طرف اندیشمندان ارائه شده است. به عنوان مثال در حالی که بخشی از اندیشمندان در علوم جغرافیا بر مولفه سرزمین و تاریخ مشترک به عنوان عناصر اصلی هویت ملی تاکید دارند، متفکران حوزه علوم سیاسی ساختار سیاسی مشترک، دولت و ملت و عالمان

^۲) Richard Jenkins

علوم اجتماعی زبان، دین، آداب و رسوم مشترک را به عنوان عنصر اساسی هویت ملی برشمردند. اما در یک رویکرد جامع و بر اساس این تعریف که هویت ملی فرآیند پاسخگویی آگاهانه یک ملت به پرسش‌های پیرامون خود است، می‌توان از ابعاد مختلف اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی، فرهنگی، زبانی - ادبی هویت ملی سخن گفت.

ابعاد اجتماعی هویت ملی ناظر بر احساس تعلق خاطر مشترک و تعهد افراد به اجتماعی ملی است.

ابعاد تاریخی هویت ملی بر مواردی نظیر دانش تاریخی، تعلق خاطر تاریخی و اهتمام تاریخی اشاره دارد. بعد جغرافیایی هویت ملی برای قلمرو یک سرزمین مشخص نظر دارد.

بعد سیاسی هویت ملی ناظر بر دانش سیاسی، مشارکت و نظارت، علاقه به ملت، تمایل به انجام فعالیت سیاسی، اعتماد و اطمینان به نظام سیاسی و... است.

بعد دینی هویت ملی معطوف به پایبندی به جوهر دین و ارزش‌های بنیادین دینی، دلبستگی جمعی و عمومی به شعائر و مشارکت عملی به ظواهر و آیین‌های مذهبی است.

بعد فرهنگی هویت ملی نیز شامل آیین‌ها و سنت‌های عام، معماری بناها و مکان‌ها، جشن‌ها و اعیاد، فرهنگ عامه، لباس و طرز پوشش، رسوم، عرف و هنرهای ملی است.

بعد زبانی و ادبی هویت ملی نیز ناظر بر ادبیات علمی فلسفی و سیاسی، آثار منظوم ادبی و داستانی، ادبیات عامه، زبان رایج و موسیقی ملی می‌باشد (قاسمی و ابراهیم آبادی، ۱۳۹۰: ۱۱۴-۱۱۳).

روش تحقیق

روش تحقیق روش کتابخانه‌ای و اسنادی است و مبنای کار بررسی مفهوم هویت و مولفه‌های آن در کتاب‌های تاریخ پایه دهم رشته ادبیات و علوم انسانی است.

یافته‌های تحقیق

مبحث کتاب تاریخ پایه دهم، ندر مورد تاریخ باستان جهان و ایران است. ابتدا به مبحث تاریخ شناسی (روش مطالعه تاریخ و تاریخ نگاری، منابع تاریخی (ابنیه تاریخی، منابع علمی تاریخی، آثار و اشیا تاریخی)، فواید مطالعه علم تاریخ در ابعاد مختلف شناختی و عملی) توجه شده است. و در فصل بعد به اهمیت دو موضوع زمان و مکان در علم تاریخ و تاریخچه گاه شماری در جهان و ایران، تقویم و نقشه‌های

جغرافیایی پرداخته شده است و در فصل بعدی مبحث باستان شناسی، حفاری‌ها و موزه‌ها و گنجینه‌های تاریخی مورد بررسی قرار گرفته است. در فصول بعدی تمدن‌های مصر، بین‌النهرین، هند، چین، یونان و روم به صورت کلی و در نهایت تاریخ ایران در عصر باستان (تمدن ایران از آغاز تا پایان حکومت ساسانیان) به صورت مفصل‌تر مورد بررسی قرار گرفته است. ارائه اطلاعات در کل کتاب بیشتر به صورت تاریخ شناسی و تاریخ نگاری است و بیان مطالب به صورت روایتی است و بیشتر به جنبه دانش تاریخی و ارائه محفوظات است. ولی در بسیاری از موارد به مولفه‌هایی از هویت ملی ایرانیان در این دوره پرداخته شده است. مولفه های هویت ملی ایرانیان باستان عبارتند از:

کشورداری و سیاست، جامعه و خانواده، اقتصاد و معیشت، دین و اعتقادات دینی، جشن‌ها و مناسبت‌ها، ادبیات، زبان، علم و آموزش، هنر و معماری، ابنیه و آثار تاریخی.

نکته منفی که در این کتاب به چشم می‌خورد رویدادهای مهم تاریخی به صورت ملموس و عینی و شفاف مطرح نگردیده است و ارائه اطلاعات با هدف تاریخ نگاری و کاوشگری است. خط زمان یعنی کروئولوژی در حد اشاره به بعضی از رویدادهاست و بسیاری از رویدادهای مهم تاریخ باستان ایران را پوشش نمی‌دهد.

نکته منفی دیگر اینکه بیشتر اطلاعات در قالب شکل‌ها، فعالیت‌ها و کاوش‌ها به صورت کلی و گذرا مطرح گردیده است و در متن کتاب به آن هیچ توجهی نشده است و بدتر این که بسیاری از معلم‌ها این مطالب را به صورت جدی در نظر نمی‌گیرند و خارج از مبحث امتحان است و از دانش‌آموزان کاوش و تحقیقی را نمی‌خواهند و مسلماً دانش‌آموزان هم به دنبال آن نمی‌روند و به راحتی از آن گذر می‌کنند. هدف کلی کتاب بیشتر بر مبنای کاوشگری است تا بحث هویت ملی و مولفه‌های آن؛ و بیشتر سعی شده است تا دانش‌آموزان بر مبنای مباحث کاوشگری اطلاعات و دانش تاریخی به دست بیاورند (بعد تاریخی) و در واقع با ارائه اطلاعات به این صورت توجه زیادی به تعلق خاطر تاریخی و اهتمام تاریخی نشده است.

نتیجه‌گیری

هویت ملی بیانگر اصالت و سرگذشت مشترک افراد در طول تاریخ است که بر اساس یک سری نقاط مشترک پیوندهایی را بین مردم یک کشور ایجاد می‌کند و یک سری تمایزاتی را با بقیه مردم دنیا به همراه دارد. هویت ملی به عنوان یک سرمایه اجتماعی سیال از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود و همین امر زمینه پابندی و تعلق خاطر محکمی به کشور و سرزمین را ایجاد می‌کند و مبنای انسجام و اقتدار ملی در

سطح کشور و جهان می شود. یکی از بسترهای تقویت هویت ملی و شناسایی مولفه های آن درس تاریخ است زیرا هویت ملی در طول تاریخ شکل گرفته است و عنصری قابل حذف نیست. محتوای کتاب تاریخ می تواند در قالب رویدادها و اتفاق های تاریخی مولفه های هویت ملی را برای نسل جوان مطرح کند و زمینه آشنایی و آگاهی بخشی به جوانان را فراهم سازد و فراتر از دانش تاریخی صرف به مقوله احساس تعلق و تعهد و اهتمام تاریخی دست یابد که در نهایت این مساله زمینه ساز پیشرفت و ترقی کشور به دست خود جوانان و کاهش بحران های مربوط به هویت در سطح خرد و کلان خواهد شد.

در این تحقیق به بررسی مقوله هویت ملی و مولفه های آن در کتاب تاریخ پایه دهم رشته ادبیات و علوم انسانی توجه شده است و در نگاه کلی همسو با پیشینه مطرح شده و نظرات اندیشمندان مختلف مبنی بر اهمیت نقش تاریخ در زمینه آگاهی بخشی و تقویت هویت ملی به یافته هایی دست پیدا کردیم و بر اساس آن راهکارهایی ارائه می گردد. محتوی کتاب های تاریخ باید از حالت تاریخ نگاری صرف و ارائه اطلاعات محض تاریخی به صورت محفوظات خارج شود و از حیطة دانشی به حیطة کاربردی و عملی در زندگی روزمره وارد شود.

در کتاب های تاریخ نمونه های عینی مثبت و منفی باید به صورت شفاف و ملموس مطرح شود تا حالت الگو پذیری و عبرت آموزی از تاریخ و سرگذشت دیگران برای نسل جوان تداعی شود به عبارت دیگر احساس افتخار و احساس سرشکستگی از اقدامات گذشتگان به آگاهی بخشی جوانان کمک زیادی برای ساختن آینده جامعه خواهد کرد.

محتوای کتاب های تاریخ باید به گونه ای تنظیم شود که به همه ابعاد هویت ملی (اجتماعی، تاریخی، فرهنگی، سیاسی، دینی، زبانی - ادبی، جغرافیایی) توجه شود زیرا هویت مفهومی چند بعدی و سیال است و به عنوان سرمایه اجتماعی شناخته می شود و بیانگر اصالت و سرگذشت یک ملت است و نگاه تک بعدی یا افراط و تفریطها می تواند پیامدهای ناخواسته ای در ایجاد بحران های هویتی برای جوانان در سطح فردی و تضعیف هویت ملی در سطح کلان داشته باشد. نتایج بررسی محتوای کتاب تاریخ پایه دهم نشان می دهد که ابعاد سیاسی، جغرافیایی، تاریخی و مذهبی بیشتر از سایر ابعاد مورد توجه قرار گرفته اند. بنابراین لازم است که محتوای درسی به گونه ای تنظیم شود تا ابعاد اجتماعی، فرهنگی و ادبی - زبانی هم مورد توجه قرار بگیرد تا زمینه علاقمندی و آشنایی با تاریخ کشور بیشتر فراهم شود زیرا کشور ما دارای سرمایه های عظیمی در این زمینه هست که به راحتی می تواند سرلوحه رقتار نسل جدید قرار بگیرد و با افتخار به

تاریخ و اصالت گذشتگان زمینه وحدت و پیشرفت در بسیاری از زمینه‌ها و علوم را فراهم سازد و به پویایی و غنای هویت ملی کمک کند.

منابع و ماخذ

- احمدلو، حبیب و افروغ عماد (۱۳۸۱)، رابطه هویت ملی و هویت قومی در بین جوانان تبریز، فصلنامه مطالعات ملی، سال چهارم، شماره سیزدهم، ص ۱۴۳-۱۰۹.

- ادیب‌منش، مرزبان و پروانه، فرهاد (۱۳۹۴)، تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه علوم پایه از منظر ترسیم هویت دینی از سال ۵۸ تا ۹۲ ه.ش، فصلنامه پژوهش‌های برنامه درسی، دوره پنجم، شماره یک، ص ۱۲۰-۹۷.

جنکینز، ریچارد (۱۳۹۹)، هویت اجتماعی، مترجم نازنین میرزا بیگی، تهران: انتشارات آگاه.

- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹) "تحلیل جامعه شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه، فصلنامه مطالعات ملی، سال دوم، شماره پنجم، ص ۲۲۸-۱۹۲.

- خدایار، ابراهیم و فتحی، اعظم (۱۳۸۷)، هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش مورد مطالعه: دوره متوسطه، فصلنامه مطالعات ملی، سال نهم، شماره ۳، ص ۵۲-۲۷.

- خسروانیان، حمیدرضا (۱۳۸۸) ترسیم هویت ملی (ایرانی) در کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه از سال ۱۳۸۶-۱۳۴۴، استاد راهنما دکتر عیسی ابراهیم زاده، تهران: بنیاد ایران شناسی و دانشگاه شهید بهشتی، پایان نامه کارشناسی ارشد.

- دوران، بهزاد (۱۳۸۵) "تاثیر اینترنت بر هویت همالان"، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال دوم، شماره ۵، ص ۱۳۶-۱۰۹.

- دیلمقانی، فرشید و قاسمی ترکی، محمد علی (۱۳۹۷) "جایگاه هویت ملی در ایران نگاهی به تطور تاریخی، الگوها و سیاست های هویت ملی"، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه تاریخ، سال سیزده، شماره ۵۲، صص ۴۴-۱۷.

- رزاز فر، افسر (۱۳۷۹) "الگوی جامعه شناختی هویت ملی در ایران"، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۵، سال دوم، صص ۱۳۳-۱۰۱.

- صالحی عمران، ابراهیم و شکیبانیان، طنناز (۱۳۸۶) "بررسی شکل‌گیری هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی"، فصلنامه مطالعات ملی، شماره ۲۹، سال دوم، صص ۸۴-۶۳.

- عبداللهی، محمد (۱۳۷۱) " هویت جمعی، دینامیسم و مکانیسم تحول آن در ایران"، مجله جامعه شناسی ایران، دوره یک، شماره یک، صص ۸۳-۶۳.
- عسگری، محمد علی، و همکاران. (۱۴۰۱)، هویت ایرانی؛ نقد دیدگاهها و ضرورت رویکرد تاریخی، فصلنامه تاریخ و تمدن اسلامی، دوره ۱۸، شماره ۳۸، صص ۱۲۴-۹۹.
- قاسمی، علی اصغر و ابراهیم آبادی، غلام رضا (۱۳۹۰)، نسبت هویت ملی و وحدت ملی در ایران"، فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره پنجاه و نهم، صص ۱۳۸-۱۰۷.
- قربان زاده سوار، قربان علی و همکاران (۱۳۹۵)، رسانه و هویت ملی مطالعه موردی تأثیر رسانه در شاخص های هویت ملی، فصلنامه رسانه و فرهنگ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ششم، شماره اول، صص ۱۳۱-۱۱۱.
- قنبری برزیان، علی و جعفرزاده پورفرزنده (۱۳۹۰)، قدرت هویت ملی در میان ایرانیان"، فصلنامه مطالعات ملی، دوره دوازده، شماره چهار، صص ۲۹-۳.
- Barrett, M. (2007) *Childre's knowledge, belifs and feelings about nations and national group*. Hove: Psychology press
- Chai, Ada.(2015) "History Textbooks and the Construction of National Identity in Burma". Senior Theses, Trinity College, Hartford. Trinity College Digital Repository, <https://digitalrepository.trincoll.edu/theses/477>.
- Forrest, L., & Barrett, M. (2001) *English adolescents sense of national identity, identity motivations and national historical icons*.
- Lohm.D(2006) "Australianess among What is an Australian?", *Perception of Young Aduils Raised in an Outer Eastern Suburb of Melbourne*, Monash University.
- Koross, R. (2012) "National identity and unity in Kiswahili textbooks for secondary school students in Kenya: A content analysis", *Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies (JETERAPS)*, 3(4),pp 544-550.
- Marino, M. P. (2011) "High school world history textbooks: An analysis of content focus and chronological approaches", *History Teacher*, 44(3),pp 421-446.